

**АНА ЛУЛЕВА. КУЛТУРА НА (НЕ)ДОВЕРИЕТО В
БЪЛГАРИЯ. АНТРОПОЛОГИЧНИ ПЕРСПЕКТИВИ.
СОФИЯ. ИК „ГУТЕНБЕРГ“. 2021. 325 С.
ISBN 978-619-176-190-6**

Понятието за социално доверие се разполага като пресечна точка на широко смислово поле, включващо различни теоретични инструменти в социалните науки: социален капитал, социални мрежи, политическа власт. Не може да се каже, че етнологията в България никога не е изучавала социокултурните феномени в тази светлина. Със сигурност обаче, трудът на

Ана Лулева е първото системно, компетентно, последователно и цялостно прочуване на въпроса. В този смисъл книгата „Култура на (не)доверието в България. Антропологични перспективи“ е не просто иновативна или приносна. Безспорно тя е такава; по важното е, че пред нас е един сериозен и бих казала, етапен теоретичен принос в областта на изследванията на социалното доверие. Сама по себе си, дори само уводната част на труда представя сериозно теоретично усилие. Без да е преглед на литературата в обичайния ѝ вид, уводната първа глава изследва не само понятията за доверие и недоверие, но и свързаните с тях теоретични инструменти. Авторката не се е задоволила да спомене само класическите теории в тази област, нито пък да премине през „модните“ за деня имена и заглавия, а е предоставила на читателя възможността да се запознае с балансирано и стройно теоретично изложение, включително и най-новата литература по въпроса. Дори само тази глава, взета отделно и сама за себе си, представя завършен теоретичен принос. Тук авторката е включила и параграф, посветен на антропологията на социализма и постсоциализма: уместно решение, първо, предвид времевия обхват на изследването и второ, предвид динамиката на изследваните социални процеси. С оглед на необозримия вече корпус от публикации в областта на антропологията на социализма и постсоциализма, авторката е представила синтез на представителните тенденции в тази област.

В тази рецензия няма да предложа систематичен преглед на отделните глави на книгата, по-скоро ще се опитам да очертая с какво в отделните си части и в цялост тя е етапно изследване. На първо място трябва да се отбележи здравата и убедителна методологична основа на книгата. Методите – емпирични и аналитични – са приложени с безкомпромисна системност и последователност. На

първо място, книгата е написана въз основа на лично проведени от авторката около двеста биографични интервюта. Не си спомням от кога не съм попадала на книга, написана въз основа на двеста биографични разказа – подчертавам последното, защото не става дума за кратки, тематично ориентирани интервюта, а за дълбочинни интервюта, всяко едно от които изисква значително време и енергия. Без това да е разисквано в дълбочина в книгата, съчетаването на биографичния подход с изследването на писмени извори (архивни – на първо място) е емблематично за съвременни направления в социалните науки като историческата антропология или социалната история. В този смисъл, авторката плътно се доближава до тези две направления, без да го е подчертала специално. В емпирично отношение архивните проучвания са точно толкова солиден извор за проучването, колкото и теренната работа. Големият брой интервюта е свързан и с продължителността на самото изследване, което е проведено в разстояние на повече от десет години.

Аналитичните методи съчетават ясна дисциплинна определеност и интердисциплинарност. Това е антропологично изследване, отличаващо се обаче с отвореност към постиженията и на други дисциплини, на първо място социологията и историята. В този смисъл, изследването има и интердисциплинарна ориентация. Ясният антропологичен профил на работата е гарантиран от характера на теренната работа, за която споменах по-горе.

Отделните глави на книгата проучват динамиката на социалното доверие в различни и разнообразни области на социалния живот в България през последните около сто години от нейната история. Напълно уместно е включването на проблема „публично срещу частно“ (в главата „*Публично vs. частно* във всекидневието на държавния социализъм“), с оглед трансформациите на доверието през този период в България. Впрочем, доколкото съм запозната, теориите върху публично и частно също са за пръв път цялостно представени в българско етнологично проучване. Специфичното за периода на социализма взаимно проникване на публичното и частното позволява да бъдат разбрани промените в характера на доверието и недоверието в българското общество. В тази част на книгата авторката се позовава на разнообразни теоретични източници, включително на политологични трудове. Ортодоксалният по природа социалистически режим в България се установява с безкомпромисно насилие, тотален надзор върху гражданите и отделния гражданин, и волунтаризъм на системата за наказания, за да се наложи със страх и да постигне подчинение. Съвсем логично, първата жертва – както и другаде в света на социализма – е социалното доверие, което се заменя с персонализирано доверие, и то не напълно. Последното води до парализа на способността за колективно действие, и до развитието на виртуозни умения в областта на управлението на личните мрежи и клиентелизма. При все че авторката се позовава на някои емблематични интервюта, тук във фокуса на вниманието е по-скоро българското общество в цялост, т.е. това е едно макро равнище на анализа.

„Чистката“ и по същество – унищожаването на българския елит – е частен случай на промените в обществото, разгледани в предната глава. Тук по-конкретно е разгледан определен срез от елита на България и в частност – академичният елит от Юридическия факултет на Софийския университет. Несъмнено темата на тази глава е нетрадиционна за етнологията в България, доколкото става дума за проучване на елита, а не на „народа“ или на колективните културни експресии. Както показва авторката, разбиването на елита и замяната му с нов, лоялен на режима и парадоксално идващ от социалните низини управляващ елит не е патент на комунистическия режим в България. Това е обща стратегия във всички страни от Източна Европа, СССР на първо място, за победа на новия строй чрез обезглавяване на обществото и отрязването по този начин на опциите за съпротива. В този смисъл, вниманието към елита би следвало да е неотменна част от антропологията на социализма и авторката ни убеждава в това.

Ако главата за чистката в Юридическия факултет на СУ представя срез на един социален сегмент на българското общество при социализма, то следващата, посветена на регионите край държавните граници на страната насочва вниманието към териториалните аспекти на властта и нейните режими. Авторката хвърля светлина върху някога обвити в секретност, а днес вече забравени или забравящи се политики и практики. Политиките спрямо тези региони маргинализират цели части от българското общество – населението на крайграничните региони, като налагат първоначално режим на репресии – „прочистване“ чрез изселване на цели райони край границата; а по-късно режим на страх и слеждане сред местното население. Логичен е разпадът на социалното доверие в следствие на това и посяването на вътрешни противоречия в местните общности. В тази част от труда голяма тежест имат архивните извори като негова емпирична основа.

Две от главите в книгата – пета и седма – могат да бъдат разглеждани и като приноси към антропологията на туризма, отново свързана с режимите на доверие. Това са главите „Зад витрината на социализма. Доверие, недоверие и неформални практики в курорта „Боровец“ и „Старинният Несебър – между световната културна ценност и туристическия бизнес“. Проучвайки режимите на доверие и недоверие, авторката разгръща една интересна част от антропологията на социализма. Развита чрез централна държавна политика и социално инженерство, туристическата икономика на социалистическа България представя в същност един пример за дълбоката трансформация в доскоро предимно аграрното българско общество. Примерите с Боровец (и населението на Самоковския район като трудов ресурс за туризма) и Несебър показват и в този случай социалните технологии, които водят до упадък на социалното доверие и обратно, процъфтяването на неформални и дори „сенчести“ практики и форми на икономическо поведение. Примерът с Боровец е информативен за деструктивните икономически и социални процеси по време на постсоциализма (приватизация „на тъмно“, безработица, частична заетост и пр.). Изследването на Несебър на свой ред включва по необходимост и проучване на проблема за

културното наследство като такава и като фактор за развитието на рекреационен туризъм.

Граничността, но този път свързана и с естествени граници като Черно море, се засяга отново в книгата – в споменатата глава за „Старинния Несебър“ и в главата „Межкултурни взаимодействия: мрежи на доверие и недоверие“. Преплетената балканска история неизбежно дава отражение върху тези глави, доколкото става дума за обособяването – чрез изселвания и преселвания – след Първата световна война на съжителстващи етнически общности, гръцки и български, враждебността и огледалните етнически стереотипи между тях. Тук, както и в главата за граничността, равнището на анализ се определя от местната перспектива. Представени са общностите в три малки черноморски града: Созопол, Поморие и Несебър. Чрез анализа на изобилен емпиричен материал – интервюта – авторката достига до извода до постепенната трансформация, чрез взаимно опознаване, на първоначалния режим на недоверие и враждебност между българи и гръци, със сближаване и постигане на разбирателство и доверие. Това води и до трансформация на етническите идентичности в региона.

Както се вижда от този бегъл преглед, режимите на доверие са проучени от авторката въз основа на богат и разнообразен емпиричен материал, което на свой ред е изисквало от нея компетентност в различни области на антропологичната теория: от политическата антропология, до културното наследство, антропологията на туризма, антропология на границите и др. Това ѝ позволява да покаже ключовата роля на доверието за широк спектър от сфери на културата и социалния живот. Заедно с фундаменталния принос на книгата в проучването на доверието, това дава възможност на авторката на допринесе съществено към различни конкретни сфери на антропологичното знание. Забележително богата в емпирично отношение, книгата на Ана Лулева е и значим теоретичен принос към теориите на социалното доверие, към антропологията на социализма и постсоциализма и редица други.

Определено книгата е успех не само за авторката, но и за етнологията в България. Нейните бъдещи читатели ще намерят ключ към разбирането на много сложни и болезнени въпроси за близкото минало на България, за манталитета на българите, за скритите механизми на социалното действие като цяло. Теоретичната ѝ информативност я прави подходящо четиво не само за учени и преподаватели, но и за студенти и за по-широки кръгове от публика с интереси към технологиите на социалния живот.

Проф. д-р Милена Беновска, д.и.н.,
ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград
E-mail: milena.benovska@gmail.com